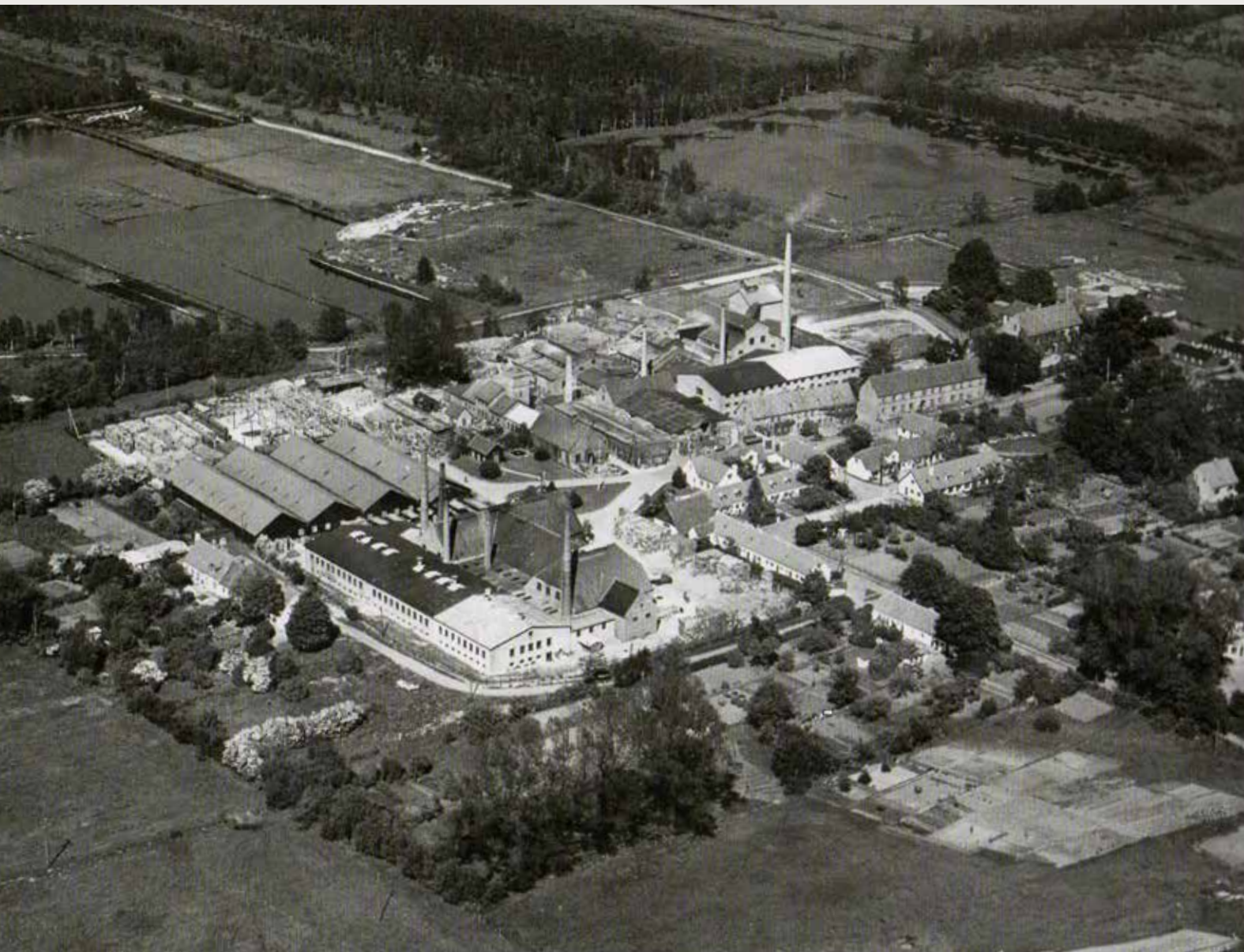

Holmegaard Glasværk

Danmarks ældste glasværk transformeret til Holmegaard Værk

AF JØRGEN HEGNER CHRISTIANSEN

Glas og glasfremstilling har været kendt i årtusinder og nåede et højdepunkt under romerne. Genstande af glas var kostbare og meget eftertragtede og nåede også helt til Skandinavien – det vidner de mange fund i nordiske jernaldergrave om. Med romerrigets opløsning forfaldt også glaskunsten i Europa, men overlevede i orienten, navnlig i Persien, Egypten og Byzans. Under korstogene kom der en del orientalsk glas til Europa, og Venedig blev i kraft af sin centrale stilling for handelen med orienten det nye center for glasfremstilling fra 1200-tallet. På grund af brandfaren blev glasovnene forvist til den nærliggende ø Murano, og her udviklede glaskunsten sig til et hidtil ukendt højt stadi. I 1600-tallet fik det venezianske glas imidlertid hård konkurrence af det bøhmiske og schlesiske glas, der efterlignede og efterhånden udkonkurrerede Murano-glasset. I det hele taget kom det tyske område til at spille en væsentlig rolle i glaskunstens udvikling i årene op mod det 19. århundrede.

GLASPRODUKTION I DANMARK

I Danmark begyndte den første egentlige glasproduktion i årene 1550-1650, hvor der med importerede tyske glasmagere blev oprettet en række små glasværker i det østlige Jyllands skove. Initiativtagerne var kongehuset og adelen, der var de eneste, der havde råd til at aftage det kostbare materiale, og gerne ville undgå den dyre import.

Glasproduktion er meget brændelskrævende, og her var der store mængder træ til rådighed. Men der var også andre, der på den tid skulle bruge træ, først og fremmest flåden, og da Danmark havde en af de største flåder i Europa, men ikke særligt store skove, blev al produktion af glas i Danmark standset efter ca. 1660.¹⁾

Fig. 1. Holmegaard Glasværk ved Fensmark.

Luftfoto fra omkring 1950. I baggrunden ses tørvemosen. Fra Lene Steinbeck: *Historien om Holmegaard. Et glasværk med ånd*. Forlaget Grønningen 1, Kbh. 2020, p. 196.

I stedet blev der i årene 1740-65 anlagt flere glasværker i Norge, hvor der var bedre adgang til brændsel, også her med importerede tyske glasmagere. Disse værker fik i 1760 eneret på salg af glasvarer og flasker i Danmark, en ret de bevarede indtil 1803. Med Napoleonskrigene 1804-1814 blev forsyningerne særdeles usikre for efterhånden helt at gå i stå, og tanker om en indenlandsk produktion af glas opstod atter.

I 1810 ansøgte en Peder Pedersen fra Kappel om tilladelse til at oprette et glasværk i Hohn sogn vest for Rendsborg, hvorefter det blev opført i 1812 og fik navnet Friederichsfeld, opkaldt efter Frederik VI, der selv blev økonomisk involveret i værket.²⁾ Det gik godt med det nye værk, og snart kom der flere til i samme område. Årsagen til placeringen var, at man havde fået øje på de store mosearealer omkring Ejderen, der kunne levere tørv til ovnene. Tørv var tidligere blevet anvendt til fyring i glasværkerne i det tyske område og i Irland, og nu rykkede de tørvfyrene værker ind i Danmark.

Glas må betragtes som en væske i fast form, og grundmaterialerne er en blanding af sand, kalk og soda, der kaldes for mende. Smeltepunktet ligger mellem 900° og 1400° C, hvor overgangen fra fast til flydende form sker gradvis, hvilket betinger glassets forarbejdning. At nå op på disse temperaturer var selvsagt ekstremt energikrævende og fordrede en stabil tilførsel af brændsel, og den kunne tørvene levere.

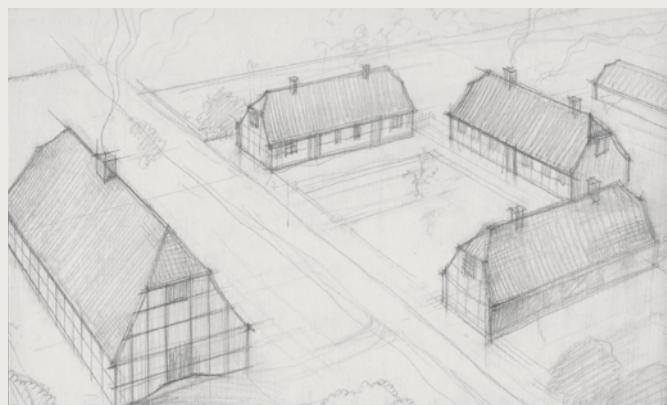
CHRISTIAN DANNESKIOLD-SAMSØE KØBER HOLMEGAARD GODS

I 1801 havde lensgreve Christian Conrad Sophus Danneskiold-Samsøe, overdirektør for Gisselfeld Kloster, købt Holmegaard Gods med tilhørende mose. Mosen er 4 km lang og 1,5 km bred, i alt ca. 900 tønder land, et af landets største mosearealer, med en dybde på op til 3 m. Her var der næsten udtømmelige mængder af brændsel til rådighed, som hidtil ikke havde været udnyttet i synderlig grad.

Lensgreven var en initiativrig mand. Med den store landbrugs-krise i 1820'erne og de voldsomt faldende kompriser på verdensplan, begyndte han at se sig om efter andre indtægtskilder.

Fig. 2. Jacob E. Bang:
Rekonstruktion af
glasværkets første
bygninger, 1828. Fra
Lene Steinbeck, p. 12.

52

Med tætte familiære forbindelser til Sønderjylland og her-tugdømmerne var han blevet opmærksom på de nye glasværker ved Ejderen og indså hurtigt, at her var en løsning. Den 20. april 1823 indsendte han en ansøgning om "paa Holmegaards Gods i Fensmark Sogn under Præstø Amt at anlægge en Glas Fabrik til Brænding af Flasker der skal ske ved Tørv, da der paa Godset selv haves en tilstrækkelig Tørvemose."

Imidlertid døde lensgreven i maj 1823, inden der var kommet svar på ansøgningen, knapt 50 år gammel. Enken, Henriette Danneskiold-Samsøe, lod sig dog ikke slå ud af mandens alt for tidlige død, men fortsatte planerne og kom således til at stå som den egentlige grundlægger af Holmegaards Glasværk og dermed af dansk glasindustri i nyere tid.³⁾

DEN FØRSTE GLASHYTTE OG OVN

Kort efter lensgrevens død købte grevinden gården Trollesminde i Fensmark Sogn samt et par mindre bøndergårde, i alt ca. 200 tønder land, og indkaldte den norske glasmager Christian Wendt.

Mester Wendt og hans søn Peter opførte derefter den første glashytte og ovn på gårdens nordlige marker, lige ned til mosen. Værket kom i gang d. 5. november 1825, og i starten producerede man udelukkende mørkebrune flasker, de såkaldte bouteiller. Efter et par år udvidede man staben med 2 glasmagere fra Norge og 2 fra Sverige, og i 1829 med yderligere 4 mand, og så var ovnen fuldt besat. 1827-28 opførtes de første arbejderboliger syd for glashytten, således at anlægget fik karakter af en firelænget gård. Disse tre længer er i dag det eneste tilbageværende af det oprindelige glasværk og har stort set samme udtryk i dag, som da de blev opført. (Fig. 2 og 3) Samtidig blev der opført en lille kontorbygning vest for anlægget, der senere blev om- og tilbygget flere gange. I 1950'erne blev den revet ned for at bygge portbygningen, som den står i dag. (Fig. 4) Glashytten blev revet ned i 1942 for at give plads til større lagerbygninger.⁴⁾

PRODUKTIONEN UDVIDES

Da produktionen af flasker efterhånden gik godt, byggede man i 1831 en mindre ovn til hvidtglas og startede produktion af medicinflasker, snart efter også serviceglas, under ledelse af importerede tyske glasmagere fra Bøhmen, som besad den nødvendige erfaring. I 1835 blev den stadig eksisterende bestyrerbolig opført, og produktionen var fordoblet på bare 10 år. Samme år kom den første glassliber til Holmegaard, snart efterfulgt af flere, alle fra Bøhmen, der i begyndelsen arbejdede på primitive slibestole, som man trådte med foden. I 1851 anskaffede man dog en 6 hestes dampmaskine, som trak 6 slibespindler i et nybygget sliberi. Man sleb først og fremmest facetter på vinglas og karafoler, samt egeløvs- og andre bladranker.⁵⁾ I 1847 ankom den første af flere glasmalere, alle fra Bøhmen, fordi maling på glas med emaljefarver i særlig grad var en bøhmisk tradition. De malede først og fremmest etiketter på apotekerflasker, men også blomsterranker og anden dekoration.

Fig. 3. De første arbejderboliger på Holmegaard Glasværk, opført 1827-1828. Foto: Jørgen Hegner Christiansen (JHC) 2022.

Fig. 4. Porten ind til glasværket. Foto: JHC 2022.

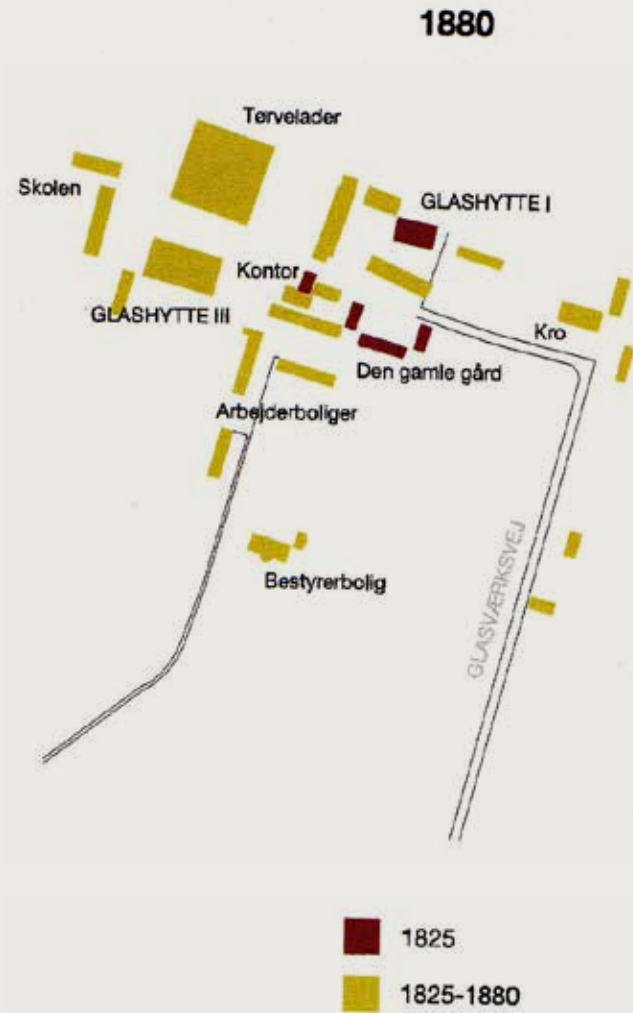

Fig. 5. Holmegaard Glasværk 1880. Fra Rønnow Arkitekter A/S: *Det ny Holmegaard. Etape 1 - Værdisætning med arkitektoniske og funktionsmæssige retningslinjer*. Juli 2018, p. 17.

TØRVEFYRING

Tørvegravningen var selvsagt livsvigtig for glasværket, og helt frem til 1925 fyrede man næsten udelukkende med tørv. Man kalkulede kun med selve omkostningerne ved at grave og tørre tørv-en, ikke med nogen værdi for tørvemassen i sig selv.⁶⁾ Man skar tørv direkte ud med en spade, og at det var et stort arbejde, ses af at der i 1845 var ansat ca. 80 mand på selve glasværket, mens der på mosen var ansat 3-400 mand, der i alt skar ca. 20 millioner tørv.⁷⁾ Skæret foregik over en forholdsvis kort periode om sommeren, og folk kom langvejs fra for at deltage i dette hektiske arbejde for at tjene en ekstra skilling. For at få en tættere og tungere tørv end de lette skærtørv indkaldte man i 1858 specialister fra Westphalen, der æltede tørv med vand i store trug, hvorfra tørvemassen blev hældt ud i rammer for at tørre.⁸⁾ I 1892 blev denne metode mekaniseret, da man opsatte den første tørvemaskine til pressetørv, og metoden blev gentaget, da man under 2. verdenskrig og i starten af 1950'erne igen måtte ty til tørv. Energikrisen i 1973 var lige ved at gøre tørvefyringen aktuel igen.

VÆRKET OMKRING 1880

I glasværkets første tid indtil ca. 1880 kom først og fremmest de mange arbejderboliger til, ligesom den anden glashytte fra 1831, som der desværre ikke findes nogen gengivelse af. Den blev afløst af glashytte 3, tillige med sliberiet, opført i 1874 på samme sted, som i dag danner centrum for de ældste bevarede fabriksbygninger. I 1865 opførtes en selvstændig skolebygning vest for glasværket, som fungerede som sådan frem til 1910. I 1885 opførtes et snedkerværksted ved siden af det gamle sliberi, der samtidig blev forlænget mod nord med en smedje.⁹⁾ (Fig. 5, 6 og 7)

VÆRKET OMKRING 1930

Frem til ca. 1930 voksede glasværket stødt, især efter at de første halvautomatiske maskiner blev indført i 1920'erne. (Fig. 8) I 1935 kom den første helautomatiske flaskemaskine til Holmegaard og en omfattende produktion af mælke- og sodavandsflasker tog

ET SELVSTÆNDIGT SAMFUND

Glasværksbyen var på mange måder et lukket samfund, og der var derfor ikke de store konflikter mellem de efterhånden mange udenlandske familier og den stedlige befolkning. Man holdt sig for sig selv, og det kunne lade sig gøre, fordi man var stort set selvforsynende. Arbejderne havde fri bolig og brændsel, og til hver bolig hørte et stykke have, som blev dyrket intenst. I 1832 fik man eget marketenderi, den senere Glaskro (nedrevet 2006), og købmandsbutik og bageri. Hver glasmager havde ret til græsning for en ko, og køerne blev passet af en fælles røgter. Man havde egen skole, for man havde brug for børnenes arbejde på fabrikken.

At man byggede mange arbejderboliger så tæt på fabrikken, var blandt andet betinget af, at arbejdskraften skulle være til rådighed døgnet rundt. Man havde dengang ikke tilstrækkeligt styr på smeltningen og vidste ikke på forhånd, hvornår glasset var klar til brug. Ovnpasseren måtte så ud at banke folkene op, dag og nat, når deres "potte" var klar, mens andre fik lov at sove videre.

Fig. 6. Glashytte 3, opført 1874 og senere om- og tilbygget talrige gange. Foto: JHC 2022.

Fig. 7. Skolebygningen fra 1865. Den gulkalkede del er opført efter en brand i 1904. I dag benyttes bygningen til beboelse. Foto: JHC 2022.

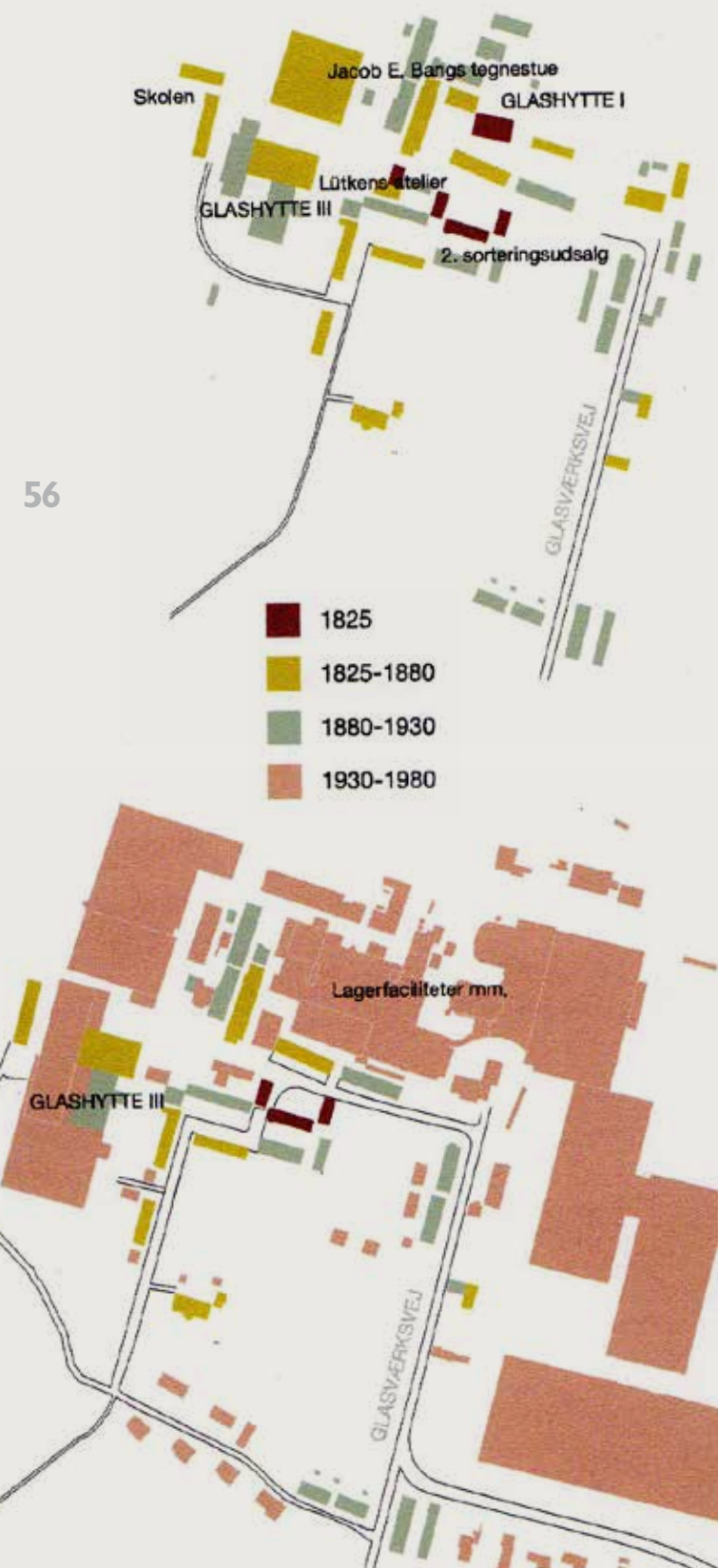

Fig. 8. Holmegaard Glasværk 1930.
Fra Rønnow Arkitekter, p. 19.

fart. I de første 100 år af værkets historie havde man ikke kunstnere eller designere tilknyttet. Man producerede traditionelle varer, hvis udformning var almindeligt udbredt over hele Europa, som regel udbredt af rejsende glasmagere og hyttemestre. De første navngivne glaskunstnere dukkede op i Frankrig i slutningen af 1800-tallet, men Holmegaard kom først sent med i udviklingen. Markedet for de finere glas blev i Danmark tilfredsstillet af import fra bl.a. Belgien. I midten af 1920'erne vovede man dog springet og ansatte flere kunstnere, hvoraf samarbejdet med arkitekten Jacob E. Bang, der var kunstnerisk leder 1928-1941, blev særdeles frugtbar og skabte værket et solidt ry for kvalitet og fornemt design, også uden for landets grænser. Han blev afløst af tegneren Per Lütken, der i de efterfølgende 40 år udviklede en omfattende produktion, der i dag anses for at være indbegrebet af moderne dansk glaskunst.

Til dem begge blev der opført atelier og tegnestue, som stadig er bevarede.¹⁰⁾ (Fig. 9)

VÆRKET OMKRING 1980

Som nævnt tog maskinfabrikationen fart efter 1935, og dermed også behovet for store lagerbygninger. Særligt i løbet af 1960'erne og 1970'erne blev der bygget til i stor stil, ikke mindst efter at Kastrup Glasværk og Holmegaards Glasværk fusionerede i 1965 under navnet Kastrup og Holmegaards Glasværk A/S. (Fig. 10) Den gamle glashytte fra 1874 blev om- og tilbygget flere gange, og store tilbygninger fandt sted mod nord og vest, bl.a. en shedtagsbygning, som blev udvidet igen i 2005, hvor hele denne sektion blev indpakket i sorte stålplader.¹¹⁾ En voldsom udvidelse af værket fandt sted i 1972 med det såkaldte F5-anlæg nordøst for de gamle bygninger, ned mod mosen, værkets hidtil største anlæg på 50.000 m² med en ovnkapacitet på 250 tons i døgnet og en produktion på 10.000 sodavandsflasker i timen. Som arkitekt valgte man kgl. Bygningsinspektør Svenn Eske Kristensen, som løste den vanskelige opgave med at indpasse det store anlæg i et småbymiljø ved at bryde det op i tre enheder, som har fået hver sin skulpturelle form.¹²⁾ (Fig. 11)

Fig. 10. Holmegaard Glasværk 1980. Fra Rønnow Arkitekter, p. 21.

Fig. 9. Per Lütkens atelier, opført omkring 1930 og benyttet af Lütken fra 1942 til sin død i 1998.
Foto: JHC 2022.

Fig. 11. Svenn Eske Kristensens flaske- og emballagefabrik fra 1972. Fabrikken blev frasolgt i 1997 og drives i dag af Ardagh Glass Holmegaard. Foto: JHC 2022.

VÆRKETS LUKNING

I 00'erne får glasværket alvorlige problemer. Allerede i 1997 blev flaskeproduktionen, de ellers havde været en grundsten i værkets produktion, solgt fra til den svenske emballageproducent PLM AB, og senere til Ardagh Glass Holmegaard, der i dag kører emballagedelen videre med omkring 320 ansatte. Ejerskifter, store fyringsrunder, konkursspekulationer og flytning af produktionen til udlandet prægede billedet.

I 2006 sælger Royal Scandinavia, der ejer glasværket, til en investorgruppe, der investerer et tocifret beløb i at omdanne værket til et oplevelsescenter. En ny modtagelsesbygning bliver opført med reception, café, butik, foredragssal og lokaler for administrationen. Fra 2006 fungerer glasværket som Holmegaard Entertainment, et oplevelsescenter, hvor publikum kunne se, hvordan glas bliver til. Det gamle glasværk er blevet mere underholdning end produktion, og snart må man slukke for den store tankovn, der er hjertet i glasproduktionen. Da der lukkes for gassen, størkner de 45 tons flydende glas i ovnen langsomt og i løbet af en uges tid til en stiv, kold og klar klump, og der befinder den sig stadig.

Tirsdag d. 30. september 2008 er det slut. Danmarks første og sidste glasværk i er gået konkurs, og forinden er Holmegaard-brandet solgt til Rosendahl A/S.¹³⁾ Rosendahl Design Group producerer fortsat Holmegaard glas, lysestager og vaser, men nu foregår det i udlandet.

GENREJSNINGEN

I 2011 gøres der et forsøg på at genoplive værket som Holmegaard Park, men det løber ud i sandet. Få år efter går Museum Sydøstdanmark og Næstved Kommune imidlertid i gang med at planlægge en genrejsning af glasværket. Museum, kommune og lokale folk brænder for at der igen skal være liv i glasværket og præsentere det som det stykke kulturhistorie, det virkelig er. Og det lykkes.

I foråret 2018 får museet nøglerne til glasværket, og et kæmpe oprydningsarbejde forestår. De næste to år bliver der arbejdet med form og indhold indtil maj 2020, hvor Holmegaard Værk endelig kan genåbne.¹⁴⁾

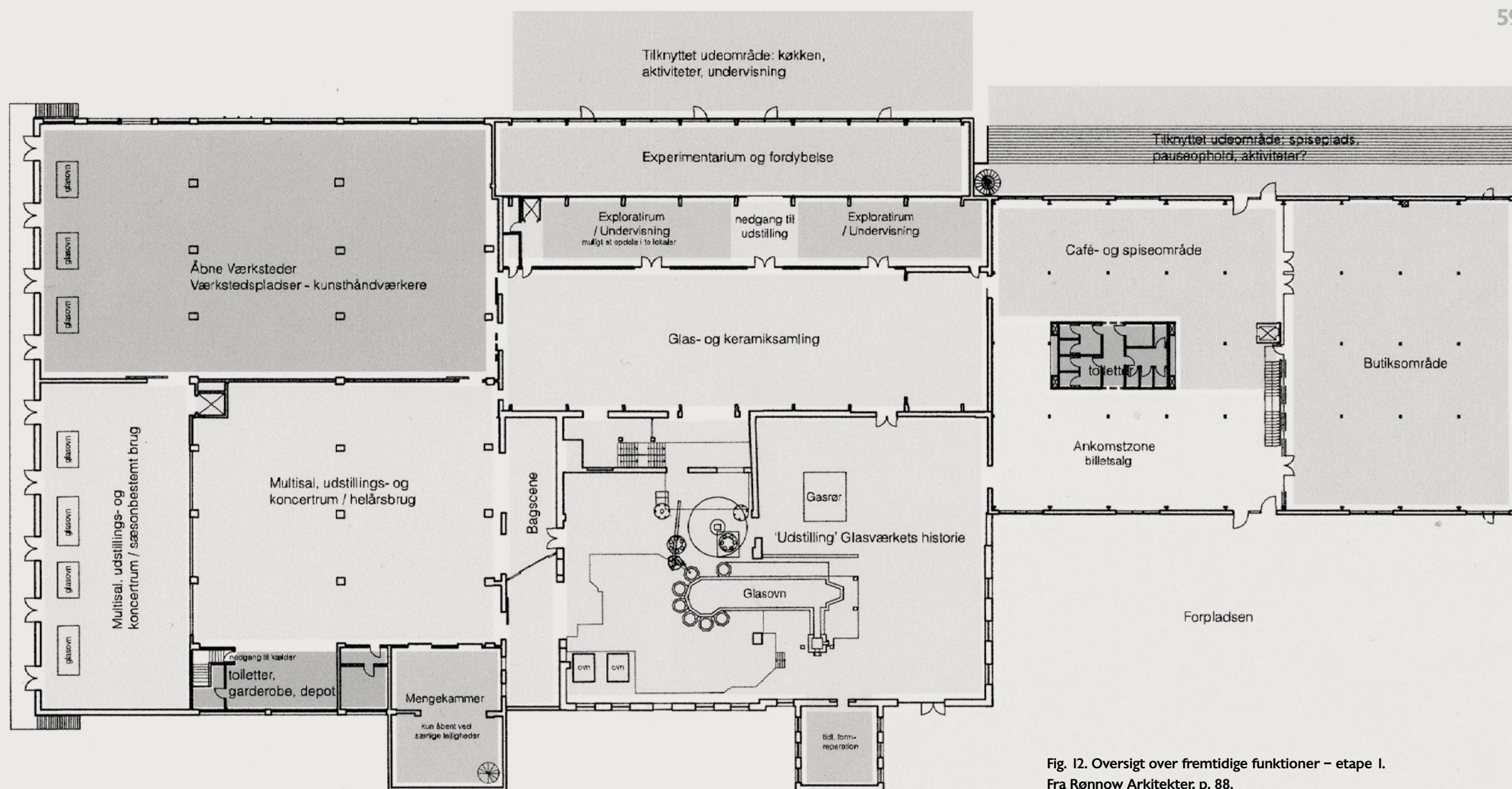

Fig. 12. Oversigt over fremtidige funktioner – etape I. Fra Rønnow Arkitekter, p. 88.

Fig. 13. Modtagelsesbygningen, opført 2006. Foto: JHC 2022.

Fig. 14. Reception og butik. Foto: JHC 2022.

Fig. 15. Ankomsthallen set fra 1.sal med foredragssalen til højre og kontorer til venstre. Foto: JHC 2022.

Fig. 16. Det første, der møder os ved indgangen i glashytten er gasfyringsanlægget, malet i klare farver og med en udførlig funktionsbeskrivelse. Foto: JHC 2022.

Fig. 17. Området foran den store glasovn, hvor de 45 tons størknet glas er effektivt belyst i baggrunden. Foto: JHC 2022.

Fig. 18. Området bag glasovnen, hvor to mindre ovne ses til højre. Foto: JHC 2022.

DET NYE HOLMEGAARD VÆRK

Det unikke ved glasværket var, at det lukkede fra den ene dag til den anden i 2008 og derfor kom til at stå som en forladt, spøgelsesagtig kulisse, med hele produktionsapparatet intakt, men berøvet sin arbejdsstyrke. Altså et enestående udgangspunkt for at kunne opbygge en fortælling om hvad værket havde betydet for lokalsamfundet siden 1825, og hvilken position, det havde haft indenfor dansk kunstindustri, i hvert fald siden forrige århundredeskifte. Alt var intakt siden lukningen, og en stor del af de tidligere medarbejdere boede stadig i området og kunne danne baggrund for en levende fortælling om værket.

Arkitektfirmaet Rønnow Arkitekter A/S blev engageret for at udarbejde en historisk analyse og en udviklingsplan for Holmegaard Glasværk, der udkom i juli 2018.¹⁵⁾

I store træk er denne udviklingsplan blevet fulgt frem til åbningen i 2020. (Fig. 12)

HOLMEGAARD VÆRK I DAG

Det første man oplever ved ankomsten til forpladsen er modtagelsesbygningen fra 2006, som blev opført til det senere krakkede Holmegaard Entertainment oplevelsescenter. (Fig. 13) Denne bygning indeholder fortsat reception, cafe, butik, foredragssal, lokaler for administrationen og keramiksamlingen, og her starter og slutter rundgangen i Værket. (Fig. 14 og 15)

Glashytte 3, opført i 1874 og siden til- og ombygget utallige gange, danner fortsat centrum for de ældste bevarede fabriksbygninger. Her befinder den store glasovn med de 45 tons størknet glas sig stadig, bevaret med hele det tekniske apparat intakt. (Fig. 16 og 17) Foran ovnen er opstillet mindre fungerende ovne, så publikum kan få et indblik i arbejdsprocesserne. Det kolossale rum er overdækket af en let tagkonstruktion, tydeligvis konstrueret så man kunne slippe af med den voldsomme hede fra ovnen. I dag er det derfor et ret koldt rum, men man har gjort sig store anstrengelser for at fortælle dets historie og funktion ved hjælp af lys, farver og instruktive plancher. (Fig. 18 og 19)

Fig. 19. Kølebåndet, hvor de færdige glasmønstre langsomt tempereres, så sprængninger undgås. Foto: JHC 2022.

Fig. 21. Glasatriet med den enorme glassamling. Reolen er 7,5 m høj og 40 m lang. Foto: JHC 2022.

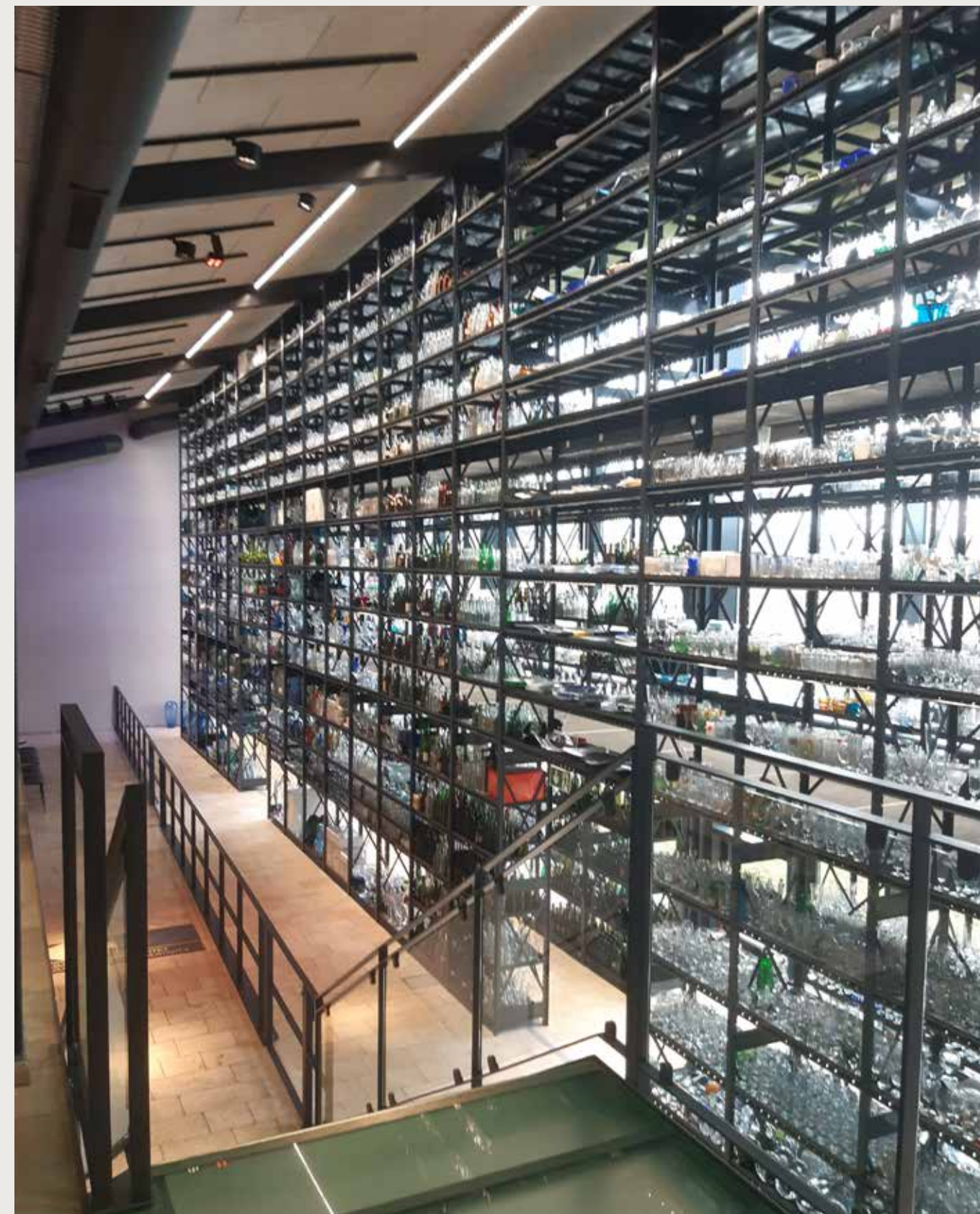
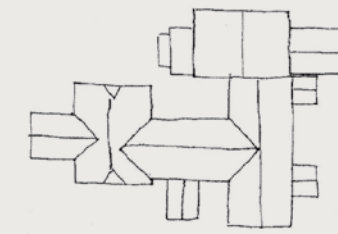

Fig. 20. Museumsrummet med udstillingerne om Holmegaard glas og Kähler keramik. Foto: JHC 2022.

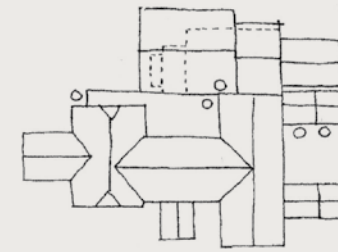

Fig. 23. Udviklingen omkring til- og ombygninger til glashytte 3 fra 1895 til 2018. Fokuspunktet er den nordøst-sydvest orienterede hal med de små halvvalme, som optræder til venstre på den ældste tegning. Fra Rønnow Arkitekter, p. 92.

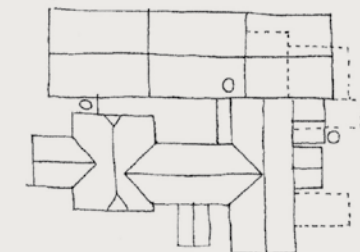
Fig. 22. Hebsgaard Hallen med udvalgte værker af bl.a. Bjørn Nørgaard, Per Kirkeby og Erik A. Frandsen. Foto: JHC 2022.

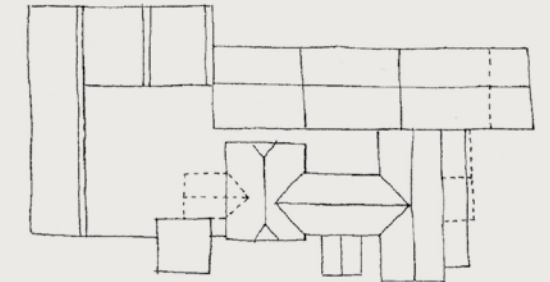
1895-1920

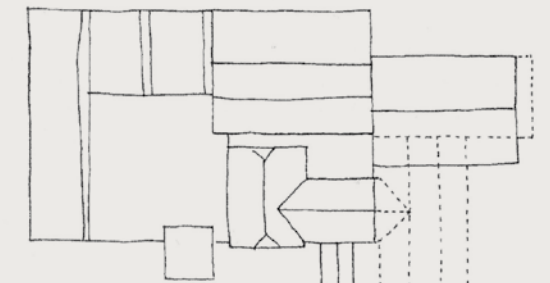
1920-1936

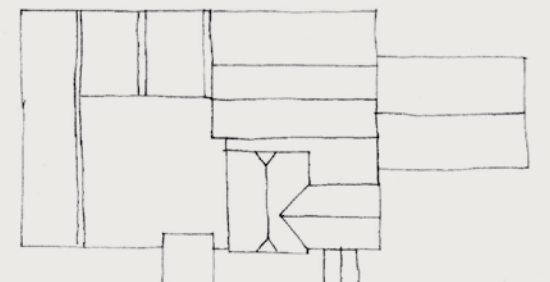
1936-1961

1961-1980

1980-2006

2018

Fra glashytten bevæger man sig ind i de store tilbygninger fra 1960'erne og 1970'erne, og det første, man møder er en stor sal, hvor et 35 m langt bord udstiller historierne om henholdsvis Holmegaard glas og Kähler keramik ved hjælp af over 500 udvalgte genstande. (Fig. 20)

Midt på den ene langvæg er der nedgang til et stort glasatrium, der fra gulv til loft rummer den enorme glassamling med over 42.000 eksemplere på produktionen helt tilbage til de tidlige år. (Fig. 21) Det er ikke muligt at komme tæt på genstandene, man må bare lade sig overvælde af den utrolige mængde.

Fra den historiske sal, der ligger hen i halvmørke, bevæger man sig ud i et meget stort rum benævnt Hebsgaard Hallen efter glaskunstneren Per Steen Hebsgaard, belyst af lange vinduesbånd og shedtagslys, med mange fine eksemplere på denne kunstners samarbejde med kunstnere som Bjørn Nørgaard, Per Kirkeby og Erik A. Frandsen. (Fig. 22)

Nede fra enden er der endvidere adgang til et lidt mindre rum benævnt Hytte 68, som benyttes til skiftende udstillinger, men

hvor der tillige er bevaret fire mindre glasovne, som ikke er i funktion. Bag Hytte 68 befinder sig en stor multisal kaldet Holmegaard Salen til udstillings- og koncertbrug.

I disse rum er alle tekniske installationer i loftet bevaret og suppleret af nye, således at indtrykket af rå industribygning er intakt, ja, selv de røde markeringer på gulvet af gangarealer stammer fra glasværkets tid.

I det hele taget er der kun sket få, udvalgte indgreb i bygningerne for at tydeliggøre fortællingen og for at sikre bygningernes værdi.

Efter overtagelsen i foråret 2018 brugte museet tre måneder på at køre omkring 400 tons affald og 40 tons kemi væk, hvorefter man kunne gå i gang med at indrette det rå glasværk. Tanken var, at 200 års historie om landets første og sidst fungerende glasværk skulle fortælles i de rammer, hvor det hele havde foregået, og af dem, der havde været der.¹⁶⁾

Det er faktisk lykkedes ganske godt.

Litteratur

Gunnar Buchwald og Mogens Schlüter (red.): *Kastrup og Holmegaards Glasværker 1825-1975*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, Kbh. 1975.

Rønnow Arkitekter A/S: *Det ny Holmegaard. Etape 1 · Værdisætning med arkitektoniske og funktionsmæssige retningslinjer*. Juli 2018.

Lene Steinbeck: *Historien om Holmegaard. Et glasværk med ånd*. Forlaget Grønningen 1, Kbh. 2020.

Linette Bach: *Fortællinger fra Fensmark I. del og 2. del. "En idé der blev til virkelighed" Erindringer fra Nye & Gamle Fensmark*. www.fensmarkby.dk. U.å.

Noter

1) Gunnar Buchwald og Mogens Schlüter (red.): *Kastrup og Holmegaards Glasværker 1825-1975*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, Kbh. 1975, p. 9f.

2) Op.cit., p. 14.

3) Op.cit.

4) Rønnow Arkitekter A/S: *Det ny Holmegaard. Etape 1 · Værdisætning med arkitektoniske og funktionsmæssige retningslinjer*. Juli 2018, p. 14f.

5) Note 1, p. 17.

6) Op.cit., p. 20.

7) Op.cit., p. 21.

8) Op.cit.

9) Note 4, p. 16f.

10) Note 1, p. 32.

11) Note 4, p. 20f.

12) Arkitektur 1973, p.106-III.

13) Lene Steinbeck: *Historien om Holmegaard. Et glasværk med ånd*. Forlaget Grønningen 1, Kbh. 2020, p. 185.

14) Op.cit., p. 198f.

15) Note 4.

16) Note 13, p. 198f.

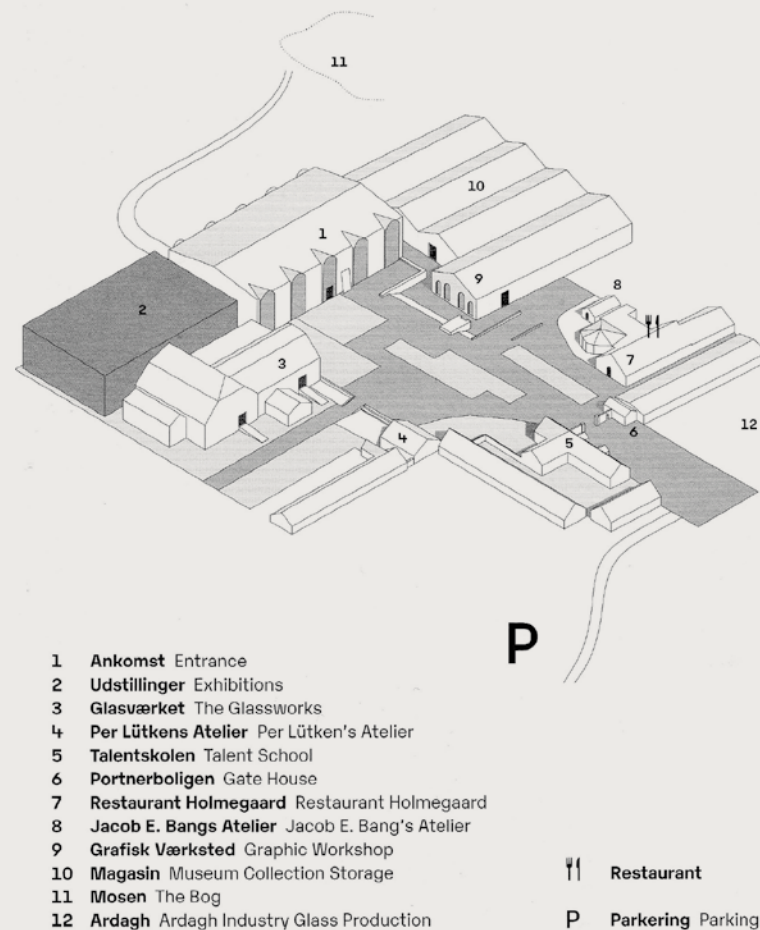
**UDENDØRS AREALER
OUTDOOR MAP**

Fig. 24. Holmegaard Værk. Udendørsarealer 2022.

Debatanmeldelse

Jeppe Nevers, Jens Toftgaard, Kristoffer Jensen (red.), *Nye industrihistorier, Robotbyen Odense og andre industribyer i forandring*. Odense, Syddansk Universitetsforlag 2020, 404 sider ill. ISBN 978-87-408-3325-6.

Mens interessen for de-industrialisering har været voksende i den senere tid, om end den lang fra er ny, er der her kommet en bog om industrialisering og om ændringer i erhvervsstatikken efter 1970 nationalt og lokalt. Center for Maritim- og Erhvervshistorie ved Syddansk Universitet, Danmarks Industrimuseum og Odense Bys Museer er gået sammen om at undersøge et udsnit af industriens forandringer de seneste 30-40 år med hovedvægten på robotindustrien i Odense suppleret af udblik til Horsens, Esbjerg og Aalborg samt mere idehistorisk orienterede undersøgelser af industripolitik, identitetssøgen, museal indsamlingspolitik og museumshistorie. Der er således ikke tale om en opdatering af industriens samlede historie, men om nyttige punktstudier, som er resultatet af et vellykket samarbejde mellem universitetet og de to museer i øvrigt med deltagelse af flere andre museer.

Udgangspunktet er klyngen af robotvirksomheder i Odense, der er vokset frem siden 2005 og som har sin baggrund i robotforskningsmiljøet på Syddansk Universitet og dets samarbejde med Odense Staalskibsværft tilbage i 1980'erne og 1990'erne. Ifølge redaktørerne ønskes denne case set i forhold til skiftende holdninger til industrien på nationalt plan og komparativt i forhold til andre erhvervs-klynger og andre industribyer.

Der anlægges både et narrativt, et regionalt og et offentligt-privat perspektiv. Når det narrative perspektiv tages op, er det fordi, redaktionen forventer, at de omverdens fortolkninger, aktørerne foretager, er rammesættende for, hvordan aktørerne tænker og handler og desuden indgår i kompliceret samspil med andre faktorer som politiske og økonomiske strukturer. Særlig peges på den tyske historiker Reinhart Kosellecks overvejelser om vekselvirkningen mellem "erfaringsrum" og "forventningshorisont" som en inspirationskilde.

Med den regionale tilgang henvises til den geografiske beliggenheds betydning og på de agglomerationsfordele, der kan være ved, at flere konkurrerende virksomheder ligger tæt på hinanden og tæt ved understøttende institutioner – som for eksempel et universitet. Som inspiration nævnes den engelske neoklassiske økonom Alfred Marshall, men uden at hans teorielementer refereres nærmere, ligesom man savner en reference til debatten om proto-industri og de-industrialisering, hvor klynger og institutionelle forhold også indgår.

Endelig uddybes det institutionelle perspektiv ved at understrege det offentliges betydning for forandringerne ikke alene med henvisning til staten og universiteterne, men også ved at inddrage de kommunale aktører.

På mange måder giver det god mening at kombinere analyser af forestillinger og fortællinger med regionen og dens klynger af virksomheder, institutioner og kommunale aktører. Særlig det beviste fokus på de kommunale aktører er nyt i denne sammenhæng og adskiller sig fra de ældre regionale industrihistorier om København, Odense og Aalborg, ligesom perioden efter 1970 selvfølgelig er ny. Trukket skarpt op kan man sige, at industrialismens anonyme kræfter i form af kapital og arbejdere blev skildret og især talt i de ældre industrihistorier, mens aktørerne i form af iværksættere og politikere er i fokus her.

Ud over indledningen består bogen af 10 punktstudier. De fleste af forfatterne har på et tidspunkt bidraget til Fabrik & Bolig, er medlem af redaktionen eller har været det. I det første analysere Jeppe Nevers den danske regerings industripolitik på grundlag af officielle redegørelser og rapporter, og ser de udtrykte forventninger i forhold til de samtidige fortolkninger af erfaringerne fra fortiden. Det sker blandt andet i form af den amerikanske sociolog Daniel Bells bog fra 1973 om det post-industrielle samfund med undertitlen "A Venture in Social Forecasting", genopdagelsen af Alfred Marshalls beskrivelse af industri distrikter og den amerikanske økonom Michael E. Porters bog "The Competitive